

ΝΙΚΟΣ Κ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ

5Η ΧΙΛΙΑΔΑ

ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ

ΟΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ

ΑΠΟ ΤΙΣ ΟΧΘΕΣ ΤΟΥ ΤΑΜΕΣΗ
ΣΤΗΝ ΠΛΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

ΜΕΤΟΙΧΜΙΟ

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	13
A' Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος	
και η ενοποιητική λειτουργία του Συντάγματος.....	23
Στις πορτοκαλιές της Πιάδας.....	30
«Κάτι έγινε στην Πίζα το 1821».....	37
Ο Μαυροκορδάτος και τα Συντάγματα του Αγώνα	54
Ο Μαυροκορδάτος αντιπολιτευόμενος	76
Σύνταγμα 1844: η δικαίωση	88
Σύνταγμα 1864: το κύκνειο άσμα	92
Excursus I: Τα συνταγματικά του Αδαμάντιου Κοραή	104
B' Ο Χαρίλαος Τρικούπης	
και ο βρετανικός κοινοβουλευτισμός.....	125
1855. Μια συνεδρίαση της Βουλής των Κοινοτήτων ...	130
Ο Τρικούπης στο Λονδίνο	141
Μια κληρονομημένη αγγλοφιλία.....	147
Ο βρετανικός κοινοβουλευτισμός και η Ελλάδα.....	158
Ένα ανατρεπτικό βιβλίο.....	162

Τα πρώτα βήματα του Τρικούπη στην πολιτική.....	168
Το «Τις παίει;» και τα βαθύτερα αίτια της «διαστροφής» του Συντάγματος	173
Πρωθυπουργία και αρχή της δεδηλωμένης.....	187
Η δεδηλωμένη στην πράξη.....	195
Excursus II: Η απόπειρα εισαγωγής του γερμανικού μοντέλου στην Ελλάδα	208
Γ' Ο Ελευθέριος Βενιζέλος	
οι δικαστές και το κράτος δικαίου	225
Άφιξη και ομιλία πλατείας Συντάγματος	231
Από τα χρόνια της Κρήτης (Α'): μειονότητες	244
Από τα χρόνια της Κρήτης (Β'): όχι στον διακοσμητικό αρχηγό του κράτους.....	253
Ο δικαστής ως εγγυητής των δικαιωμάτων	269
Συμβούλιο της Επικρατείας: το κορυφαίο επίτευγμα ..	275
Η συντηρητική στροφή: συγκυρία ή ηλικία;.....	290
Η ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας: ο τελευταίος πειρασμός;.....	302
Excursus III: Αλέξανδρος Παπαναστασίου ή η αριστερή συνείδηση του Βενιζέλου	313
Δ' Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής	
και η «νέα» εκτελεστική εξουσία.....	325
«Μεταξύ της φαυλότητας της δεξιάς και των υπερβολών της αριστεράς».....	331

Το δύσκολο ξεκίνημα στις Σέρρες	337
Τα πριν από την πρώτη οκταετία	346
Τα συνταγματικά της πρώτης πρωθυπουργίας και η «βαθεία τομή»	355
Βασιλευόμενη ή αβασίλευτη δημοκρατία;	385
Το κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος. (Α'): Καταβολές	393
Το κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος. (Β'): Έγκριση..	401
Ψήφιση του Συντάγματος του 1975	414
Το Σύνταγμα του 1975 στη μακρά διάρκεια	421
Excursus IV: Ηλίας Ηλιού ή ο αντίλογος ενός αδογμάτιστου μαρξιστή	430
Ανατέμνοντας	441
Σε τι συνέβαλε ο καθένας;	444
Υπάρχει ελληνική συνταγματική ταυτότητα;	448
«Τέλος του συνταγματικού δικαίου;»	454
Οφειλές	459
Πηγές. Επιλογή βιβλιογραφίας	461
Ευρετήριο ονομάτων	479

A

Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος

και η ενοποιητική λειτουργία
του Συντάγματος

Κανένας άλλος πολιτικός της νεότερης Ελλάδας δεν πήρε μέρος, άμεσα ή έμμεσα, στην ψήφιση τόσων Συνταγμάτων, όσων ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Και κανένας άλλος δεν έχει επικριθεί διαχρονικά τόσο έντονα για το έργο, τις απόψεις, αλλά και για τα κίνητρά του. Εκτός από τα Συντάγματα του Αγώνα –τοπικά πρώτα, και εθνικά στη συνέχεια–, πρωταγωνίστησε στην ψήφιση του Συντάγματος του 1844 και, ως πρόεδρος της «επί του Πολιτεύματος Επιτροπής», στην κατάρτιση του Συντάγματος του 1864.

Για τον Μαυροκορδάτο, η υιοθέτηση Συντάγματος στην αναγεννώμενη Ελλάδα υπηρετούσε ένα θεμελιώδες πολιτικό σχέδιο: μέσω αυτού, θα ξεπερνούσαν οι τοπικισμοί και θα επιτυχανόταν η ποθητή εθνική ενότητα. Γιατί, ας μη βαυκαλιζόμαστε: πίσω από τα μεγάλα λόγια για την ομοιογένεια και τη συνέχεια του ελληνικού έθνους, με τα οποία μας άρσσει διαχρονικά να αυτοκολακευόμαστε, τις παραμονές του 1821 η ελληνική κοινωνία ήταν κατακερματισμένη. Οι κάτοικοι των εδαφών που έμελλε να αποτελέσουν το πρώτο ελλαδικό κράτος αυτοπροσδιορίζονταν πρώτα ως Ρουμελιώτες, Καλαματιανοί, Υδραίοι και Σπετσιώτες, κι έπειτα ως Γραικοί ή, έστω, Ρωμιοί, και πολύ σπανιότερα ως Έλληνες. Γιατί, εκτός από τη θρησκεία και, σε μικρότερο βαθμό, τη γλώσσα, δεν είχαν κοινά έθιμα, ούτε και παραδόσεις.

Οφειλόμενοι προπάντων στο γεωγραφικό ανάγλυφο μιας νησιωτικής χώρας, με πολλά, υψηλά και απότομα βουνά, λίγες

πεδιάδες και περιορισμένα δίκτυα επικοινωνίας, οι τοπικισμοί αυτοί έπρεπε να ξεπεραστούν. Για τον Μαυροκορδάτο, λοιπόν, προείχε η ενοποιητική λειτουργία του Συντάγματος. Εμφανίζοντας την Ελλάδα ενωμένη, κάτω από ένα μετριοπαθές Σύμφατο, η Επανάσταση θα προκαλούσε το ενδιαφέρον της φιλελεύθερης Ευρώπης την επαύριον του Συνεδρίου της Βιέννης, όταν η Ιερά Συμμαχία και οι κυβερνώσες μοναρχίες της Παλιγόρθωσης δεν έκρυβαν την απέχθειά τους προς κάθε απόπειρα διατάραξης του στάτους κβο. Το είχαν δείξει άλλωστε χειροπιαστά, καταπνίγοντας βίαια τις φιλελεύθερες επαναστάσεις της Νάπολης το 1820, του Πεδεμοντιού το 1821 και, την ίδια περίοδο, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας.

Ρεαλιστής και με οξύ πολιτικό αισθητήριο, ο Μαυροκορδάτος πίστευε ότι η Ελλάδα θα προσέλκυε το ενδιαφέρον της Ευρώπης προπάντων για γεωπολιτικούς λόγους. Με τη σκέψη ότι, εξαιτίας του ακραία απολυταρχικού κυβερνητικού της συστήματος, η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε εισέλθει σε περίοδο αναπότρεπτης κάμψης, φρονούσε ότι μια ανεξάρτητη Ελλάδα θα μπορούσε να αναχαιτίσει τις ρωσικές βλέψεις στην Ανατολική Μεσόγειο. Στοιχημάτιζε έτσι στον ανταγωνισμό των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων και προπάντων της Μεγάλης Βρετανίας, κυρίαρχης των θαλασσών, με τη Ρωσία, την ισχυρότερη χερσαία δύναμη της Ευρώπης, και πίστευε ότι την Ελλάδα, ως κατεξοχήν ναυτική χώρα, τη συνέφερε να προσανατολισθεί προς την πρώτη. Απόρροια των συναναστροφών του στον «κύκλο της Πίζας», το 1819-1820, η μεταστροφή του αυτή προς το Λονδίνο έμελλε έκτοτε να σημαδέψει σταθερά την πολιτική του σταδιοδρομία.

Πολύ περισσότερο που η υιοθέτηση εθνικού Συντάγματος ήταν εκείνη που, για τον Μαυροκορδάτο, θα έπειθε τους Ευρωπαίους ότι η Επανάσταση ήταν πρωτίστως «εθνική» και όχι κοινωνικά ανατρεπτική, όπως φάνταζαν στα μάτια των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων της Παλιόρθωσης οι εξεγέρσεις των καρμπονάρων και των άλλων μυστικών εταιρειών. Με άλλα λόγια, η εξέγερση στην Ελλάδα θα εμφανιζόταν ως αγώνας ενός ιστορικού έθνους για την αξιοπρέπεια και την ανεξαρτησία του, και όχι ως απόπειρα κάποιων μμηπών των Ιακωβίνων να ανατρέψουν την κρατούσα ευρωπαϊκή τάξη, λίγα μόλις χρόνια μετά την αποκατάστασή της. Αυτή ήταν η πολιτική λειτουργία του Συντάγματος, η οποία, στο μυαλό του Μαυροκορδάτου, απέβλεπε στο να «καθησυχάσει» τις ευρωπαϊκές Αυλές. Έτσι εξηγείται και η πολύ πρώιμη καταδίκη εκ μέρους του της Φιλικής Εταιρείας, αν και ήταν μέλος της, αλλά και του εγχειρήματος του Αλέξανδρου Υψηλάντη στη Μολδοβλαχία, το οποίο ευθύς εξαρχής αντιμετώπισε με δυσπιστία.

Τέλος, για τον φιλελεύθερο –μετά τα χρόνια της Πίζας– Μαυροκορδάτο, το Σύνταγμα θα λειτουργούσε και ιδεολογικά, αφού αποτελούσε τον αναγκαίο όρο αν όχι για τον αποτελεσματικό αυτοπεριορισμό των κυβερνώντων, κάτι πολύ πρώιμο για τα δεδομένα των αρχών του 19ου αιώνα, τουλάχιστον για την αποτροπή κραυγαλέων εκτροπών και καταχρήσεων εκ μέρους τους. Από την άλλη, χωρίς Σύνταγμα, θα ήταν δύσκολο να αναγνωρισθούν ατομικά δικαιώματα και, προπάντων, η ελευθεροτυπία, η οποία για τους φιλελεύθερους αποτελούσε αναγκαία προϋπόθεση για την κατοχύρωση των υπολοίπων δικαιωμάτων.

Από εκεί και πέρα, το ζήτημα ήταν ποιο Σύνταγμα, ποιο πολίτευμα προσιδίαζε στην Ελλάδα, σε μια χώρα δηλαδή που κυριολεκτικά έβγαινε από το πουθενά. Για τον κοσμοπολίτη Μαυροκορδάτο, στην Ευρώπη της Παλινόρθωσης, ανεξάρτητη χώρα χωρίς βασιλιά ήταν πολιτικά δύσκολο να υπάρξει. Στην Ελλάδα, από την άλλη, μετά την αποτυχία του Αλέξανδρου Υψηλάντη στη Μολδοβλαχία και την κατηγορηματική αρχική άρνηση του Καποδίστρια να αναλάβει την ηγεσία του Αγώνα, δεν υπήρχε προσωπικότητα ικανή να εμπνεύσει το πανελλήνιο. Εξού και η στροφή του Μαυροκορδάτου προς τους ισχυρούς παράγοντες της ελληνικής κοινωνίας, τους προκρίτους, τη στήριξη των οποίων από την αρχή επιδίωξε για να ενισχύσει το ενοποιητικό εγχείρημα, αλλά και για να ελέγξει τους στρατιωτικούς, οι οποίοι, όπως ήταν φυσικό, διεκδικούσαν ισχύ στο υπό διαμόρφωση κράτος ανάλογη με τη συνεισφορά τους στον Αγώνα.

Επρόκειτο, βέβαια, για τακτικό ελιγμό, αφού σε μια μοναρχική Ευρώπη ήταν μοιραίο ο Μαυροκορδάτος να υποστηρίξει τη «λύση» βασιλιά. Βασιλιά συνταγματικού, ωστόσο, και όχι απόλυτου μονάρχη. Εξού και η αντιπαράθεσή του με τον Καποδίστρια, στον οποίο –παρά την εκτίμηση που έτρεφε προς το πρόσωπό του– εναντιώθηκε ανοιχτά, όταν φάνηκε ότι εκείνος ήθελε να κυβερνήσει αυταρχικά επ' αόριστον. Την προτίμησή του προς τη συνταγματική μοναρχία ο Μαυροκορδάτος δεν την έκρυψε και ήδη από το 1825 τάχθηκε υπέρ αυτής, προτείνοντας μάλιστα και σχέδιο Συντάγματος στα χνάρια του γαλλικού Συντάγματος του 1791, τις βασικές

ρυθμίσεις του οποίου ακολουθούσαν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο τα περισσότερα Συντάγματα του 19ου αιώνα.

Από αυτή την άποψη, ο Μαυροκορδάτος δικαιώθηκε το 1844. Και όταν, μετά την ανατροπή του Όθωνα και την ελληνική «Οκτωβριανή Επανάσταση» το 1862, φάνηκε ότι οι καιροί είχαν αλλάξει, ο ίδιος, παρά την εξασθενημένη υγεία του, υποστήριξε αναφανδόν την ψήφιση ενός νέου Συντάγματος, που θα εξασφάλιζε, ακόμα καλύτερα από τα προηγούμενα, την ενότητα του έθνους.

Στις πορτοκαλιές της Πιάδας

Στον δεύτερο τόμο του *Ελληνικού Όρθρου*, του ιστορικού μυθιστορήματος που, με κεντρικό ήρωα τον Ιωάννη Κωλέττη, αφιέρωσε στην Επανάσταση του 1821, ο Θανάσης Πετσάλης-Διομήδης περιγράφει γλαφυρά τις εργασίες της Α΄ Εθνοσυνέλευσης της Επιδάουρου.

Πρώτη του χρόνου [1822], πρώτη του μηνός και πρώτη της βδομάδας. Μόλις που ξεμύτισε ο ήλιος από τα ψηλώματα που κρύβουνε τη θάλασσα και χρυσώθηκεν ο κόσμος όλος. Ως και το ασημί της ελιάς φάνταζε μαλαμοκαπνισμένο, ως τα βράχια τα σταχτιά. Μα εκεί που χαίρεται ο ήλιος στ' αληθινά, είναι μέσα στις πορτοκαλιές, που σήμερα είναι βαριά φορτωμένες τον καρπό και λάμπουνε φουντωμένες.

Πιάδα το λένε το χωριό τούτο οι ντόπιοι. Επίδαυρο οι δασκάλοι. Κι' έχουνε συναχτεί τούτες τις μέρες όλοι οι γραμματισμένοι της Ελλάδας [...].

Ο συγγραφέας περιγράφει με περίτεχνο τρόπο στη συνέχεια τη σύγκρουση «στρατιωτικών» και «πολιτικών», που από τότε σοβούσε, και μεταφέρει –ποιητική αδειά, προφανώς– τον εμπνευσμένο λόγο που υποτίθεται ότι εκφώνησε ο Ιωάννης Κωλέττης. Περιγράφει

μάλιστα πώς, όταν ο Κωλέττης τελείωσε, ένας πανύψηλος άνδρας, ο αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Δικαίος –ο Παπαφλέσσας–, τον αγκάλιασε και φώναξε δυνατά: «Εύρε Φίλιππος τον Ναθαναήλ».

Και όλοι όσοι είδαν και άκουσαν, εδάκρυσαν και γελούσαν και χτυπούσαν τα παλαμάκια, όρθιοι.

Όσπου καταλάγιασαν όλα και ξανακάθισαν οι παραστάτες. Τότε σηκώθηκε από τη θέση του ο Πρόεδρος της Εθνοσυνελεύσεως Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και μέσα στην απόλυτη σιγή διάβασε αργά-αργά, με βαριά και καθαρή φωνή, το προοίμιο του Προσωρινού Πολιτεύματος της Ελλάδος, καθώς το συνέταξε ο ίδιος χτες βράδυ, παραμονή της πρωτοχρονιάς.

ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ
ΚΑΙ
ΑΔΙΑΙΡΕΤΟΥ ΤΡΙΑΔΟΣ

Το Ελληνικόν Έθνος, το υπό την φρικώδη Οθωμανικήν δυναστείαν μη δυνάμενον να φέρη τον βαρύτατον και απαραδειγμάτιστον ζυγόν της τυραννίας και αποσείσαν αυτόν με μεγάλας θυσίας, κηρύττει σήμερον διά των νομίμων Παραστατών του εις Εθνικήν συνηγμένων Συνέλευσιν, ενώπιον Θεού και Ανθρώπων, την Πολιτικήν αυτού ύπαρξιν και ανεξαρτησίαν.

Εν Επιδαύρω, την α΄ Ιανουαρίου, έτει αωκβ΄ και Α΄ της Ανεξαρτησίας.

Κανείς δεν χειροκρότησε, κανείς δεν σάλεψε, κανείς δεν είπε λέξη, μόνο όλοι σηκώθηκαν μονομιάς και στά-

θηκαν όρθιοι, σε προσοχή, τόσο επίσημη νιώσανε την ώρα ετούτη.

Και αφού ο Πρόεδρος έβαλε πρώτος την υπογραφή του, κάλεσε όλους να προσέλθουν και να υπογράψουν κατά την τάξη των κληρωμένων τάξεων, δηλαδή πρώτα οι της Ανατολικής Ελλάδος, δεύτεροι οι Νησιώτες, τρίτοι οι της Δυτικής Ελλάδος και τελευταίοι οι Μοραίτες. Σκάλιζαν με κόπο οι περισσότεροι το όνομά τους πάνω στο χαρτί, σκυμμένοι απάνω στο τραπέζι, κρατώντας με δυσκολία το φτερό στα ροζιασμένα δάχτυλα, και σε πολλές μεριές απόμεινε το χαρτί λεκιασμένο από τα δάκρυα που κυλούσαν [...].

Να που η γραφή του επιφανούς εκπροσώπου της γενιάς του '30 έχει τη δύναμη ρεπορτάζ εφημερίδας. Αν συνέχιζε, θα συμπλήρωνε το ιδρυτικό ως άνω κείμενο του νεοελληνικού κράτους με ένα δεύτερο, εξίσου εμβληματικό: τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας, που η ίδια Εθνοσυνέλευση ενέκρινε δεκαπέντε μέρες αργότερα. Συντάκτης και αυτής ήταν ο τριαντάχρονος Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Τον συνέδραμαν τότε δύο ακόμα δυτικοσπουδαγμένοι διανοούμενοι: ο κατά έναν χρόνο πρεσβύτερός του Θεόδωρος Νέγρης (1790-1824) και ο μόλις δεκαεννιάχρονος νομικός Αναστάσιος Πολυζωίδης (1802-1873), η συμβολή του οποίου στη σύνταξη ειδικά της Διακήρυξης ήταν, όπως φαίνεται, αποφασιστική. Ποια ήταν η πεμπτούσια του υπέροχου αυτού κειμένου, του σπουδαιότερου για μένα της νεότερης ιστορίας μας;

Στον βαθμό που απευθυνόταν στο «Πανελλήνιον», αλλά και σε όλη την «πολιτισμένη» Ευρώπη, ήταν η αποσαφήνιση ότι «ο κατά των Τούρκων πόλεμος ημών»,

είναι πόλεμος εθνικός, πόλεμος ιερός, πόλεμος του οποίου η μόνη αιτία είναι η ανάκτησις των δικαίων της προσωπικής ημών ελευθερίας, της ιδιοκτησίας και της τιμής, τα οποία, ενώ σήμερον όλοι οι ευνομούμενοι και γειτωνικοί λαοί της Ευρώπης τα χαίρουσιν, από ημάς μόνον η σκληρά και απαραδειγματίστος των Οθωμανών τυραννία επροσπάθησε με βίαν ν' αφαιρέση και εντός του στήθους ημών να πνίξη.

Εμπνευσμένοι από το άρθρο 2 της γαλλικής Διακήρυξης του 1789, που όριζε ότι σκοπός κάθε πολιτικής κοινωνίας είναι η διατήρηση των φυσικών και απαράγραπτων δικαιωμάτων του ανθρώπου –της ελευθερίας, της ιδιοκτησίας, της ασφάλειας και της αντίστασης στην τυραννία–, ο Μαυροκορδάτος και οι άλλοι συντάκτες της ελληνικής Διακήρυξης ξεκαθάριζαν έτσι ευθύς εξ αρχής ότι ο ξεσηκωμός δεν απέβλεπε μόνο στην ανεξαρτησία έναντι της Τουρκίας, αλλά και στον σεβασμό «των φυσικών δικαίων», που θα εξομοίωνε τους Έλληνες «με τους λοιπούς Ευρωπαίους Χριστιανούς». Πρώτο στάδιο για να επιτευχθεί ο σκοπός αυτός ήταν βέβαια να αποτινάξουμε τον τουρκικό ζυγό. Ακολούθουσε το δεύτερο στάδιο, που ήταν η εξασφάλιση της «πολιτικής ημών υπάρξεως». Και αρχικά μεν το επιδίωξαμε αυτό με τα τρία τοπικά πολιτεύματα, τα οποία

Η εξαιρετικά καλαίσθητη αναθηματική στήλη, με τον αναγεννώμενο φοίνικα, στην κεντρική πλατεία της Πιάδας –της Νέας Επιδαύρου, όπως ονομάζεται σήμερα–, όπου συνήλθε η Α΄ Εθνοσυνέλευση, τον Δεκέμβριο του 1821. Σχεδιάστηκε από τον Ερνέστο Τσίλερ και η αποκάλυψή της έγινε το 1901, στο σημείο όπου άλλοτε βρισκόταν ο πορτοκαλεώνας. Παραδίπλα, η ελεγχόμενη αισθητικής προτομή του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, δυσανάλογα «ταπεινή» σε σχέση με τη σπουδαία συμβολή του στην κατάρτιση του Προσωρινού Πολιτεύματος της Επιδαύρου, και των άλλων Συνταγμάτων του Αγώνα.

✧ Και κάτι για τη «γεωγραφία» των επαναστατικών Εθνοσυνελεύσεων, που άργησα να συνειδητοποιήσω: και οι τρεις συνήλθαν σε πολίχνες και χωριά της βορειοανατολικής Πελοποννήσου (Πιάδα, Άστρος, Τροιζήνα), που απείχαν ελάχιστα από τη θάλασσα. Προφανώς για να μπορούν οι «παραστάτες», σε περίπτωση κινδύνου, να επιβιβαστούν σε πλοία και να καταφύγουν στον μόνο ασφαλή τόπο, στα χρόνια της Επανάστασης, την Ύδρα, τη «Μικρά Αγγλία» της Επανάστασης, όπως την αποκαλούσαν τότε.

η Διακήρυξη ρητά απαριθμούσε· αλλά επειδή αυτό δεν αρκούσε, χρειαζόταν

εν άλλο Γενικόν Προσωρινόν Πολίτευμα εις όλα τα πράγματα και εις όλας τας εσωτερικάς και εξωτερικάς σχέσεις της Ελλάδος επεκτεινόμενον. Προς τούτου την κατασκευήν και σύνταξιν αι κατά μέρος Επαρχίαι και Νήσοι έπεμψαν τους πληρεξουσίους Παραστάτας των,

οι οποίοι,

εν εθνική συνλεύσει σκεφθέντες και μελετήσαντες ικανώς περί των κοινών πραγμάτων, οργάνωσαν μιαν Προσωρινήν Διοίκησιν, καθ' ην η Ελλάς άπασα μέλλει κυβερνηθή εφεξής,

στηριγμένη «επί της βάσεως του Δικαίου και των ορθών Νόμων». Για να εξαγγείλει ευθύς αμέσως, με τον πιο επίσημο τρόπο, ότι

τα συνιστώντα την Διοίκησιν Σώματα είναι δύο: το Εκτελεστικόν και το Βουλευτικόν, από τα οποία διορίζεται και το Δικαστικόν, ανεξάρτητον όμως από εκείνα διόλου.

Σε αυτή την οργανωτική εξαγγελία, πρόπλασμα της διάκρισης των εξουσιών, στηριζόταν το κύριο σώμα του Συντάγματος της Επιδαύρου, που η ίδια Εθνοσυνέλευση είχε ψηφίσει δεκαπέντε μέρες νωρίτερα. Τη Διακήρυξη υπέγραφαν ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ως πρόεδρός της και ένας ένας οι παραστάτες, από τους οποίους απουσίαζαν ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ο Δη-

μήτριος Υψηλάντης και οι άλλοι στρατιωτικοί, που είχαν προκρίνει να συμμετάσχουν στην πολιορκία του Ακροκορίνθου. Συγκαταλέγονταν όμως σε αυτούς ο Ανδρέας Ζαΐμης, ο Παλαιών Πατρών Γερμανός, ο Άνθιμος Γαζής, ο Θεόδωρος Νέγρης, ο Ιωάννης Κωλέττης, ο Πανούτσος Νοταράς και άλλες προσωπικότητες που έμελλε να καταλάβουν τις κορυφαίες θέσεις μεταξύ των ιδρυτών του νεοελληνικού κράτους.

Στην ιστορία των Συνταγμάτων μας, δεν αναδεικνύεται όσο πρέπει η μείζων ιδιότητα του Προσωρινού Πολιτεύματος της Επιδαύρου, το ότι δηλαδή ήταν το χρονολογικά πρώτο Σύνταγμα στα Βαλκάνια και το πρώτο στην Ευρώπη που υιοθετήθηκε πριν υπάρξει κράτος, για να υπάρξει κράτος. Κάτι που μη Έλληνες σχολιαστές δεν παραλείπουν να τονίσουν. Έχει ενδιαφέρον στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι ο Maurizio Isabella, καθηγητής στο πανεπιστήμιο Queen Mary του Λονδίνου, σε πρόσφατο βιβλίο του με τίτλο *Southern Europe in the Age of Revolutions*, συνξετάζει την πρώιμη αυτή ροπή μας προς τον συνταγματισμό με τις άλλες νοτιοευρωπαϊκές επαναστάσεις του 1820-1821 (Πεδεμόντιο, Νάπολη, Ισπανία, Πορτογαλία), οι οποίες επίσης διεκδικούσαν την υιοθέτηση Συντάγματος. Εντασσόμενος στην πνευματική κληρονομιά των μεγάλων φιλελεύθερων επαναστάσεων του 18ου αιώνα, ο νοτιοευρωπαϊκός αυτός συνταγματισμός, ωστόσο, είχε κατά τον Isabella μια αξιοσημείωτη διαφορά από τον βορειοευρωπαϊκό: ήταν πιο λαϊκός, καθώς εξέφραζε ένα ρεύμα που ο ίδιος συγγραφέας αποκαλεί «νέα λαϊκή συνταγματική κουλτούρα» («a new popular

constitutional culture»): σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε την ίδια εποχή βορειότερα, το αίτημα για Σύνταγμα δεν ήταν υπόθεση μόνο των ελίτ, αλλά είχε λαϊκή βάση (Isabella, 28). Κάτι που δεν τον εμποδίζει να σημειώσει ότι η επιρροή ειδικά της Ισπανίας στις εργασίες των δικών μας Εθνοσυνελεύσεων ήταν περιορισμένη, ακριβέστερα ανύπαρκτη (Isabella, 25-28).

Το συμπέρασμα από την πρώτη αυτή «γνωριμία» με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο στο παρόν βιβλίο είναι ένα: στο πρώτο και ίσως σπουδαιότερο επίσημο κείμενο που συνέταξε για την αναγεννώμενη Ελλάδα, το Σύνταγμα κατείχε κεντρική θέση όχι μόνο για την κατοχύρωση των «φυσικών δικαίων», αλλά και για την ορθή οργάνωση του πολιτεύματος.

«Κάτι έγινε στην Πίζα το 1821»

Δανείζομαι τον τίτλο αυτής της ενότητας από το ομότιτλο σημείωμα που δημοσίευσε στο περιοδικό *Ιστορικά* ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος το 1986: εκκινώντας από μια σειρά συμπτώσεων –ή μήπως δεν ήταν απλές συμπτώσεις;–, την παρουσία δηλαδή στην Πίζα της Ιταλίας τον χειμώνα του 1820-1821 του μητροπολίτη πρώην Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιου, του πρίγκιπα Ιωάννη Καρατζά, πρώην ηγεμόνα της Βλαχίας, και του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, ταυτόχρονα με τον διάσημο Άγγλο ρομαντικό ποιητή Πέρσι Μπις Σέλεϊ (Percy Bysshe

Shelley), τη σύζυγό του Μέρι (Mary), και μερικούς ακόμα σπουδαίους Βρετανούς των γραμμάτων και των τεχνών, στους οποίους λίγους μήνες αργότερα προστέθηκε και ο λόρδος Βύρων, ο κορυφαίος ιστορικός μας θέτει ένα καίριο ερώτημα: μήπως στη σκιά του κεκλιμένου πύργου και στις όχθες του Άρνου –του ποταμού, σημειωτέον, του Δάντη, του Πετράρχη και του Βοκάκιου– δημιουργήθηκαν οι ισχυροί πνευματικοί δεσμοί στους οποίους στηρίχθηκαν κατά τα χρόνια που ακολούθησαν οι ελληνοβρετανικοί δεσμοί φιλίας; Προσεκτικός, βέβαια, ο Παναγιωτόπουλος, έσπευδε να διευκρινίσει:

Εκείνες οι φιλικές σχέσεις της Πίζας [...] δεν εξαντλούν με κανέναν τρόπο τις ελληνοαγγλικές σχέσεις στα χρόνια γύρω από τον Αγώνα. Πολύ πιο πυκνές, γίνονται σε περισσότερα επίπεδα απ' ό,τι φαίνεται εδώ, και πολύ περισσότερα πρόσωπα και θεσμοί εμπλέκονται σε αυτές: Αγγλικός περιηγητισμός, αγγλικό εμπόριο στη Μεσόγειο, αγγλοκρατία στα Επτάνησα, ο «αγγλικός παράγοντας» μ' ένα λόγο, είναι μια νέα πραγματικότητα για τον Ελληνισμό. Και νέα πρόσωπα. Δεν μπορούμε να ξεχάσουμε το προεπαναστατικό ταξίδι του Byron και του Leake στην Ελλάδα ή τις φροντίδες του Guilford για την παιδεία στα Επτάνησα.

Ωστόσο, εκείνος που συνειδητοποίησε το νόημα αυτής της επαφής, τη βάθυνε και την αξιοποίησε, είναι ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Ο κατοπινός του προσανατολισμός προς την αγγλική πολιτική, η συνολική του τοπο-

θέτηση στον φιλελεύθερο αναπτυξιακό χώρο του αστισμού, φαίνεται να έχει τις ρίζες της στην Πίζα (Παναγιωτόπουλος, 181-182).

Μετά τους Ναπολεόντειους Πολέμους, το δουκάτο της Τοσκάνης είχε αναδειχθεί σε έναν από τους πιο φιλόξενους τόπους της Ευρώπης για «ανήσυχα» μυαλά. Χάρη στο πανεπιστήμιό της, που είχε δώσει από παλιά δείγματα ανοχής και εξωστρέφειας, αλλά και λόγω του ξηρού κλίματός της, η Πίζα ανταγωνιζόταν ευθέως τη Φλωρεντία στην προσέλκυση διανοούμενων από όλη την Ευρώπη. Ύστερα από μια πολύμηνη περιπλάνηση σε άλλες ιταλικές πόλεις, σε αυτή εγκαταστάθηκε το 1819 το ζεύγος Σέλεϊ, που σύντομα δημιούργησε μια ιταλοβρετανική λογοτεχνική παρέα ποιητών και συγγραφέων, γνωστή ως ο «κύκλος της Πίζας» (the Pisa Circle). Ψηλός, λεπτός και χορτοφάγος, ο Πέρσι Σέλεϊ (1792-1822), εξοικειωμένος με την αρχαία φιλολογία, ελληνική και ρωμαϊκή, είχε γίνει ευρύτατα γνωστός στην Αγγλία όχι μόνο με το πληθωρικό ποιητικό έργο του, αλλά και για τις ριζοσπαστικές απόψεις του υπέρ της ανεξαρτησίας της Ιρλανδίας, υπέρ της κατάργησης της δουλείας και κατά του αποκλεισμού των γυναικών και των καθολικών από την πολιτική ζωή της χώρας. Η σφαγή του Peterloo, το καλοκαίρι του 1819, τον είχε συγκλονίσει: 18 νεκροί και πάνω από 400 τραυματίες ήταν ο απολογισμός της επέμβασης της έφιππης αστυνομίας κοντά στο βιομηχανικό Μάντσε-

στερ, σε συγκέντρωση 60.000 εργαζομένων –ήταν, όπως γράφτηκε, η ογκωδέστερη διαμαρτυρία που είχε διεξαχθεί έως τότε– οι οποίοι διεκδικούσαν την επέκταση του εκλογικού δικαιώματος. Το ποίημα που έγραψε στην Πίζα για το τραγικό αυτό περιστατικό ο Σέλεϊ, ακριβώς την περίοδο που μας ενδιαφέρει, και εκδόθηκε μετά τον θάνατό του («The Masque of Anarchy»), θεωρείται η πρώτη στα νεότερα χρόνια συνηγορία υπέρ της ειρηνικής αντίστασης και εξακολουθεί έως σήμερα να απαγγέλλεται σε εμβληματικές πολιτικές διαμαρτυρίες σε ολόκληρη την υφήλιο, όπως, για παράδειγμα, στην πλατεία Τιενανμέν στο Πεκίνο, το 1989, ή στην πλατεία Ταχρίρ στο Κάιρο, το 2011.

Όσο για τη Μέρι Σέλεϊ (1797-1851), ήταν θυγατέρα της Μέρι Ουόλστονκραφτ (Mary Wollstonecraft), πρωτοπόρου Αγγλίδας φεμινίστριας, και του φιλοσόφου Ουίλιαμ Γκόντγουιν (William Godwin), πρωτοπόρου αναρχικού, ο οποίος της είχε ιδιαίτερη αδυναμία και φρόντισε για την εκπαίδευσή της. Δεν είναι έτσι τυχαίο ότι από νωρίς ενδιαφέρθηκε για την πολιτική. Έφηβη ακόμη, έγραψε δοκίμιο για την «Επιρροή της κυβέρνησης στον χαρακτήρα ενός λαού» (1812) και δεν είχε συμπληρώσει τα είκοσι όταν, στο πλαίσιο ενός παιχνιδιού που είχε οργανώσει στις όχθες της λίμνης της Γενεύης ο λόρδος Βύρωνας, το 1816, έγραψε ένα από τα πιο πολυδιαβασμένα βιβλία της παγκόσμιας λογοτεχνίας, τον *Φρανκεστάιν, σύγχρονο Προμηθέα*. Για πολλούς ιστορικούς, το πασίγνωστο αυτό γοτθικό μυ-

θιστόρημα επιστημονικής φαντασίας, που αφορά τα όρια που δεν πρέπει να ξεπερνά η επιστήμη, ενέπνευσε στη Μέρι Σέλεϊ η αντιφατική –δεσποτική αλλά ταυτόχρονα και απελευθερωτική– προσωπικότητα του Ναπολέοντα. Εξού και το δεύτερο σκέλος του τίτλου του βιβλίου, που υπαινίσσεται ότι, όπως ακριβώς ο μυθικός ήρωας έσπασε τα δεσμά του για να δωρίσει στους ανθρώπους τη φωτιά, έτσι και ο «σύγχρονος Προμηθέας» χάρισε στους συγχρόνους του την ελευθερία. Με αποτέλεσμα να τιμωρηθεί όπως και εκείνος, έγκλειστος στο απόμακρο νησί της Αγίας Ελένης, γιατί είχε υπερβεί τα όρια που δεν πρέπει να ξεπερνά ο άνθρωπος με τα έργα και τα επιτεύγματά του. Όταν έφτασε στην Πίζα, η Μέρι Σέλεϊ είχε μόλις γεννήσει το τέταρτο παιδί της από τον Πέρσι, το μόνο που τελικά επέζησε.

Χάρη στον καθηγητή Φραντσέσκο Πατσιάνι (Francesco Pacchiani), τον επονομαζόμενο και «διάβολο της Πίζας», έναν αεικίνητο δημοσιοσχεσίτη παρά επιστήμονα, πολύ σύντομα μετά την άφιξή τους στην ιστορική αυτή πόλη, το ζεύγος Σέλεϊ απέκτησε έναν ευρύ κύκλο γνωριμιών από γηγενείς Ιταλούς και εκπατρισμένους από πολλές ευρωπαϊκές χώρες, μεταξύ των οποίων και ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, με τον επίσης Φαναριώτη πρίγκιπα εξάδελφό του Ιάκωβο Αργυρόπουλο.

Στην Πίζα ο Μαυροκορδάτος συνόδευε τον θείο του –αδελφό της μητέρας του– Ιωάννη Καρατζά, του οποίου είχε διατελέσει γραμματέας, όταν αυτός υπηρετούσε ως οσποδάρης, δηλαδή ηγεμόνας, στο Βουκουρέστι,

από το 1812 έως το 1818. Για τη δράση του στις παραδουνάβιες ηγεμονίες δεν γνωρίζουμε πολλά. Ήταν επιφορτισμένος με την αλληλογραφία του θείου του με ξένους ηγεμόνες, και είχε, όπως φαίνεται, διεκπεραιώσει με επιτυχία αρκετές δύσκολες αποστολές. Έτσι, ο Καρατζάς τον προήγαγε σε μεγάλο ποστέλνικο, δηλαδή οιονεί πρωθυπουργό. Στο Βουκουρέστι, ο Μαυροκορδάτος ίδρυσε τη Φιλολογική Εταιρεία και είχε άμεση ανάμειξη στην αναδιοργάνωση του εκεί ελληνικού Λυκείου. Όταν μάλιστα τη διεύθυνση του τελευταίου ανέλαβε ο Βενιαμίν ο Λέσβιος, εκφώνησε έναν ενδιαφέροντα λόγο, κατά την έναρξη των μαθημάτων, τον Φεβρουάριο του 1818, τον οποίο, «επειδή [...] είναι άξιος ν' αναγνωσθή παρά πολλών άλλων», αναδημοσίευσε αυτούσιο ο Λόγιος *Ερμής*: επρόκειτο για έναν ύμνο στην παιδεία, η οποία

κατέστησεν αθάνατον το όνομα των Ελλήνων, και η σήμερον πεφωτισμένη Ευρώπη εις αυτήν χρεωσται τον εξευγενισμόν, την ευνομίαν και την ευδαιμονίαν της.

Για να προσθέσει αμέσως στη συνέχεια τα εξής:

Ο καιρός και η πείρα πραγματικώς μας απέδειξαν ότι εκείνα υπήρξαν ευτυχέστερα πάντα τα έθνη, όσα ενηγγελίσθησαν την παιδείαν, και όσων πάλιον οι αρχηγοί και οι προύχοντες, πριν λάβωσιν εις τας χείρας των τας ηγίας της αρχής, έφθασαν να γνωρίσωσι τα αμοιβαία χρέη των αρχόντων προς τον λαόν και του λαού προς τους άρχοντας.

[...] Ας χαίρωνται εκείνοι οι γονείς όσοι πρώτοι έδωσαν το παράδειγμα στέλλοντας τα τέκνα των εις τας Ευρωπαϊκάς Ακαδημίας· ας χαίρωνται εκείνοι οι νέοι όσοι καταφρονήσαντες τας προκειμένας δυσχερείας και ταλαιπωρείας, έδραμον γενναίως και ακαμάτω ποδί εις τας πηγάς, εξ ων ήλπιζον να ποτισθώσι τα νάματα της Φιλοσοφίας· οι πρώτοι θέλουν ιδή μετά χαράς τα τέκνα των επιστρέφοντα μετ' ου πολύ εστεφανωμένα με τον αθάνατον στέφανον της ευφημίας και δόξης· οι δεύτεροι θέλουν έχει διπλήν την ευχαρίστησιν του ότι και αυτοί έμαθον να είναι ευτυχείς, και απέκτησαν τα μέσα εκείνα, δι' ων δύνανται να αποκαταστήσωσιν ευτυχείς τους άλλους (*Ερμής ο Λόγιος*, 1818, 116).

Το μόνο που δεν έκανε ο εικοσιεπτάχρονος πρίγκιπας ήταν να παροτρύνει τους παρευρισκόμενους μαθητές, τους συγγενείς και τους φίλους τους, να πάρουν τα όπλα και να ξεσηκωθούν για την πατρίδα. Η επιμονή του πάντως στην ανάδειξη της παιδείας και των αγαθών που προκύπτουν για όσους την κατέχουν εξηγείται ίσως από το ότι ο ίδιος, ως «κατ' οίκον διδασκάλος» και μαθητής μόνον της Μεγάλης του Γένους Σχολής στην Ήρα Κρήνη (Κουρούτσεσμε, 1807/8-1811), δεν είχε την ευκαιρία να σπουδάσει στη Δύση, όπως προφανώς επιθυμούσε. Το μόνο εφόδιό του, όταν ξεκινούσε με τον Καρατζά για το Βουκουρέστι, ήταν η καλή γνώση ξένων γλωσσών.

Το 1818, ύστερα από συστηματική υπονόμηση του έργου του στην Υψηλή Πύλη, ο Καρατζάς περιέπεσε

στη δυσμένεια του σουλτάνου Μαχμούτ Β'. Φοβούμενος για την ίδια του τη ζωή και για την τύχη της οικογένειάς του, ο έμπειρος αυτός Φαναριώτης προτίμησε να εγκαταλείψει το Βουκουρέστι. Ύστερα από εξάμηνη παραμονή στη Γενεύη, αποφάσισε να εγκατασταθεί στην Πίζα. Στην περιπλάνησή του αυτή τον ακολούθησε και ο Μαυροκορδάτος.

Η επιλογή της Πίζας, από την ελληνική αυτή συντροφιά, όπως όλα δείχνουν, οφείλεται, μεταξύ άλλων, σε δύο παράγοντες: πρώτον, στη γειτνίαση της ιταλικής πόλης με το Λιβόρνο, όπου ευημερούσε από χρόνια μια αξιόλογη παροικία Ελλήνων εμπόρων. Και, δεύτερον, στην παρουσία του μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιου (1765-1828). Αν και δεν είχαν συμπέσει στο Βουκουρέστι, από όπου ο Ιγνάτιος είχε φύγει το 1812, η κοινωνική δράση του τελευταίου στη Βλαχία και ειδικά η εκπαιδευτική πολιτική που ακολούθησε τον είχαν αναδείξει σε κορυφαία πνευματική προσωπικότητα. Σε κάθε περίπτωση, είχαν επισκιάσει την παλαιότερη δράση του ως μητροπολίτη Άρτας και συμμάχου του Αλή Πασά στον πόλεμό του κατά των δημοκρατικών Γάλλων, την οποία οι αντίπαλοί του είχαν χαρακτηρίσει προδοτική. Προσωπικός φίλος και τακτικός αλληλογράφος του Ιωάννη Καποδίστρια, ο Ιγνάτιος είχε τη φήμη του φιλορώσου. Πολύ περισσότερο που η Ρωσία του κατέβαλλε εφ' όρου ζωής ένα σημαντικό ποσό ετησίως ως οιονεί σύνταξη, για τις υπηρεσίες που είχε παράσχει στον τσάρο. Στη Βιέννη, όπου είχε εγκατα-

σταθεί μετά το Βουκουρέστι (1812-1815), παρακολούθησε από κοντά, χάρη στον Καποδίστρια, τις εργασίες του Συνεδρίου Ειρήνης, καθώς και όλο το διπλωματικό παρασκήνιό του. Εκεί, το 1812, συνέταξε έκθεση προς τον τσάρο με τίτλο «Mémoire sur l' état actuel de l' Empire Ottoman et sur le moyen d' y rétablir l' influence de la Russie» («Ύπόμνημα για την παρούσα κατάσταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τον τρόπο για να αποκατασταθεί η επιρροή της Ρωσίας»). Η ανάμειξή του, ωστόσο, στην ίδρυση (1814) και λειτουργία της Φιλομούσου Εταιρείας, δημιουργήματος του Καποδίστρια, το οποίο αρχικά εμφανίστηκε ως παράρτημα της ομώνυμης Εταιρείας των Αθηνών και του σχολείου του Πηλίου, που διηύθυνε ο Άνθιμος Γαζής, ήταν καίρια. Πρώτιστος σκοπός της Εταιρείας ήταν βέβαια η χορήγηση υποτροφιών σε φιλομαθείς Έλληνες, για σπουδές στη Δύση. «Προστάτης» της Εταιρείας και μετά την εγκατάστασή του στην Πίζα το 1815 ήταν ο Ιγνάτιος. Βρέθηκε έτσι στο επίκεντρο ενός δικτύου Ελλήνων διανοουμένων νεότερης ηλικίας, οι οποίοι, άμεσα ή έμμεσα, έμελλε να εμπλακούν ενεργά στην Επανάσταση και τη δημιουργία του νεοελληνικού κράτους.

Αν επέμεινα κάπως περισσότερο στο πρόσωπο του Ιγνατίου, δεν είναι μόνο γιατί ο ρόλος του στην Επανάσταση του 1821 έχει υποβαθμισθεί από την κρατούσα ιστοριογραφία: είναι επίσης γιατί, από τα χρόνια της Πίζας, υποκατέστησε τον Ιωάννη Καρατζά και λειτούργησε ως μέντορας του Αλέξανδρου Μαυροκορδά-

του, τον οποίο συμβούλευε έως το τέλος του. Έτσι, δεν είναι τυχαίο ότι και ο τελευταίος, στην Πίζα, στις αρχές του 1820, συνέταξε έκθεση στα γαλλικά με τίτλο «*Coup d'oeil sur la Turquie*» («Μια ματιά στην Τουρκία»), η οποία απευθυνόταν σε περιορισμένο κύκλο αποδεκτών. Σε αυτή, όπως είχε κάνει και ο Ιγνάτιος πέντε χρόνια νωρίτερα, διεκτραγωδούσε, με εντυπωσιακή τεκμηρίωση, την από μέρα σε μέρα συντελούμενη κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μεταξύ άλλων και λόγω του «απολύτως δεσποτικού» τρόπου με τον οποίο κυβερνάτο. «*Personne n'ignore*» σημείωνε επί λέξει «*que le Gouvernement de la Turquie est despotique absolu*». Η κυβέρνηση της Τουρκίας, σημείωνε,

[...] διευθύνεται αποκλειστικά προς το συμφέρον ενός και μόνον προσώπου και εις βάρος του κοινού συμφέροντος: μόνον έτσι μπορεί να ορισθεί το κυβερνητικό αυτό είδος· ωστόσο, ο ορισμός αυτός από μόνος του είναι πολύ ασαφής για να μας πληροφορήσει ή έστω να μας αφήσει να υποθέσουμε τι πραγματικά συμβαίνει στο εσωτερικό μιας απόλυτης διακυβέρνησης, που ασκείται χάριν του αρχηγού και ενάντια στα συμφέροντα των υπηκόων.

Έτσι ξεκινούσε το πρώτο από τα έξι ολιγοσέλιδα κεφάλαια που περιλάμβανε η έκθεση, αυτό με τον πολύ εύγλωττο τίτλο «Ποια είναι η σημερινή κατάσταση της Τουρκίας από σκοπιά διοικητική, στρατιωτική και δημοσιονομική;». Ακολούθουσε μια σύγκριση της Τουρ-

κίας με τη Ρωσία, επίσης κράτος δεσποτικό, στο οποίο εντούτοις, σε αντίθεση με το «δόγμα του Μωάμεθ», «η χριστιανική ηθική αμβλύνει τα ήθη και ανοίγει τον δρόμο του πολιτισμού και της ευτυχίας». Στη συνέχεια, ο Μαυροκορδάτος περιέγραφε την πυραμιδωτή διάρθρωση της αυθαιρεσίας, με την Ύψηλή Πύλη στην κορυφή (σουλτάνο και μεγάλο βεζίρη), τους πασάδες, τους βοϊβόδες και τους σουμπάσηδες πιο κάτω, ο καθένας από τους οποίους είχε δικαίωμα ζωής και θανάτου επί του κατωτέρου.

Στη Γερμανία, πιστεύουν στους Δράκουλες, θα πρέπει όμως να πάει κανείς στην Τουρκία για τους βρει. [En Allemagne on croit aux Vampires, mais c' est en Turquie qu' il faut aller les chercher.]

Ταυτόχρονα, όπως θα πρόσεξε ο προσεκτικός αναγνώστης, ο Μαυροκορδάτος διατύπωνε –δειλά, είναι αλήθεια– κάποιες πρώτες επιφυλάξεις για τη Ρωσία. Όπως έγραφε ο ίδιος, το 1824, σε εμπιστευτική επιστολή του προς το Εκτελεστικό, στην έκθεσή του εκείνη

απεδείκνυα πόσον απατάται η Ευρώπη νομίζουσα την Τουρκίαν ικανήν να αντισταθή εις μίαν ενδεχομένην έφοδον της Ρωσίας.

Να ήταν τα πρώτα σπέρματα της συντελούμενης μεταστροφής στις αξίες και, κατ' επέκταση, στις πολιτικές του προτιμήσεις; Όπως συνάγεται από το αρχείο του και εύλογα έδειξαν οι βιογράφοι του, στα χρόνια

της παραμονής του στην Πίζα ο Μαυροκορδάτος παρήγγελλε συστηματικά βιβλία από τον βιβλιοπώλη του στη Γενεύη, προτιμώντας, όπως του έγγραφε, τους φιλελεύθερους συγγραφείς:

Θα σας πληροφορούσα, λοιπόν, ότι χωρίς να είμαι εξτρεμιστής οποιουδήποτε κόμματος, προτιμώ τις γραπτές διακηρύξεις των ακραίων φιλελευθέρων από εκείνες των ακραίων μοναρχικών.

Έτσι, μεταξύ των βιβλίων που παρήγγελλε ήταν τα πρώιμα έργα του ιστορικού και μετέπειτα πρωθυπουργού Φρανσουά Γκιζό (François Guizot, 1787-1874) – μεταξύ άλλων, για την ελευθεροτυπία και την αντιπροσώπευση–, του δημοσιογράφου, πολιτικού και ιστορικού Αντουάν Τζέι (Antoine Jay, 1770-1854) –ιδρυτή της εφημερίδας *Indépendant*, πρόδρομης του πολύ μεγάλης κυκλοφορίας *Constitutionnel*–, ο οποίος ήταν χαρακτηριστική περίπτωση πολιτικού αντιπολιτευόμενου τους Βουρβόνους της Παλινόρθωσης από φιλελεύθερες θέσεις, και του Γαλλοελβετού Μπενζαμέν Κονσταντ (Benjamin Constant, ή, εξελληνισμένα, Βενιαμίν Κωνσταντίου, 1767-1830), του γνωστότερου εκείνη την περίοδο υποστηρικτή μιας φιλελεύθερης εκδοχής της συνταγματικής μοναρχίας. Είχε, μεταξύ άλλων, παραγγείλει τότε το εξαιρετικά δημοφιλές δοκίμιο του τελευταίου για την «Ελευθερία των παλαιών εν συγκρίσει προς εκείνη των συγχρόνων» («De la liberté des Anciens comparée à celle des Modernes»): επρόκειτο

για μια διάλεξη που ο Κονστάν είχε δώσει το 1819 στην περιφημη λέσχη Athénée στο Παρίσι –τον «βασιλικόν Αθηναίον», όπως απέδιδε την ονομασία του στα ελληνικά ο *Ερμής ο Λόγιος*–, όπου ο κορυφαίος εκείνος στοχαστής της περιόδου της Παλινόρθωσης –αλλά και συντάκτης του τελευταίου Συντάγματος του Μεγάλου Ναπολέοντα, του Συντάγματος «των εκατό ημερών»– περιέγραφε τις δύο θεμελιωδέστερες αρχές στις οποίες έπρεπε να στηρίζεται η συνταγματική μοναρχία: πρώτον, την *αντιπροσωπευτική αρχή*, αφού, πρωτίστως λόγω του μεγέθους των σύγχρονων κρατών, οι πολίτες δεν μπορούσαν να μετέχουν άμεσα οι ίδιοι στην (καθημερινή) άσκηση της εξουσίας, αλλά μόνο να εκλέγουν αντιπροσώπους· και δεύτερον, την *αρχή της ουδέτερης εξουσίας του μονάρχη* (*prouvoir neutre*), ο οποίος θα έπρεπε να ίσταται υπεράνω των πολιτικών αντιπαράθεσεων και να επιλύει τις αναφυόμενες διαφορές περισσότερο με το κύρος παρά με την ισχύ του. Αξίζει, τέλος, να αναφερθεί ότι ο Μαυροκορδάτος είχε μεταξύ άλλων παραγγείλει από τον βιβλιοπώλη του και τα διαθέσιμα τεύχη του περιοδικού *Αθηνά*, που εξέδιδαν στο Παρίσι ριζοσπάστες σπουδαστές του κύκλου του Αδαμάντιου Κοραή, καθώς και κάθε διαθέσιμη συλλογή διεθνών συμβάσεων, διμερών και πολυμερών, κάτι που επιβεβαιώνει το πρώιμο ενδιαφέρον του για τη διεθνή πολιτική (Θεοδωρίδης, 129).

Μετά τον Ιγνάτιο και τα διαβάσματα, η τρίτη και προφανώς σπουδαιότερη αφορμή για τη διεύρυνση των

οριζόντων του Μαυροκορδάτου ήταν η γνωριμία του με το ζεύγος Σέλεϊ. Περνούσε αρκετές ώρες στο σπίτι τους και παρέδιδε μαθήματα αρχαίων ελληνικών στην εικοσιτριάχρονη Μέρι, χρησιμοποιώντας τις τραγωδίες του Σοφοκλή. Ως αντίδωρο, η ίδια του μάθαινε αγγλικά. Στο προσωπικό ημερολόγιό της, η Μέρι σημειώνει τις σχεδόν καθημερινές συναντήσεις της με τον Μαυροκορδάτο, στη δε προσωπική αλληλογραφία της δεν δίσταζε να εκφράζει τον προς αυτόν θαυμασμό της. Έγραφε στην ετεροθαλή αδελφή της, Κλερ Κλέρμοντ (Claire Clairmont):

Ο πρίγκιπας Μάουρο είναι ένας πραγματικός κύριος, το είδος που μου αρέσει πολύ, ευγενής, πρόσχαρος, μορφωμένος, ταλαντούχος, γεμάτος ενθουσιασμό για την Ελλάδα. Είχαμε ένα τετ α τετ για δύο ώρες, μέχρι την επιστροφή του Σέλεϊ. Πέρασα πολύ όμορφα μαζί του.

Αισθήματα που δεν είναι προφανές ότι συμμεριζόταν εξίσου ο Σέλεϊ, ο οποίος αποκαλούσε τον Μαυροκορδάτο «τουρμπανοφόρο φίλο», λόγω της ενδυματολογικής επιλογής του να φοράει ακόμη την ανατολίτικη περιβολή. Αυτό δεν τον εμπόδισε να του αφιερώσει το λυρικό ποίημά του «Hellas», όταν πια ο Μαυροκορδάτος είχε κατέβει στην Ελλάδα.

Βλέπουμε λοιπόν πως, όταν ο Μαυροκορδάτος αποφάσισε να εγκαταλείψει την Πίζα, για να συστρατευθεί στον επαναστατικό αγώνα, την άνοιξη του 1821, είχε διαμορφώσει τις βασικές αρχές της πολιτικής του φι-

λοσοφίας: αν και είχε παλαιότερα προσχωρήσει στη Φιλική Εταιρεία, είχε πάψει να συμμερίζεται τον χαρακτήρα της ως μυστικής οργάνωσης, γιατί φρονούσε ότι στα μάτια των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων θα ταυτιζόταν με τους Ιακωβίνους. Ιδού τι έγραφε στον Δημήτριο Ύψηλάντη από το Μεσολόγγι, μετά την αρχική αποτυχία της διεθνοποίησης της Επανάστασης, τον Οκτώβριο του 1821:

Το ν' αρχίση το έργον με το όνομα της Εταιρίας, εν ω αι ευρωπαϊκαί δυνάμεις κατεγίνοντο να εξοντώσουν τας γαλλικάς, γερμανικάς και ιταλικάς πολιτικάς εταιρίας· το να μεταχρισθή το όνομα της Ρωσσίας, εν ω ήτο βέβαιον ότι η Ρωσσία δεν ήθελε να ενεχθή· το να κηρύξη ότι η Ελλάς όλη έλαβε τα άρματα, εν ω και τώρα ακόμη, εις πολλά μέρη, κοιμάται τον βαθύ ύπνον· το να ονομασθή επίτροπος ανυπάρκτου Αρχής, ήτις, και αν υπήρχε, δεν είχε κανέν δικαίωμα επάνω εις όλον το έθνος, ήσαν τόσα σφάλματα πολιτικής ασυγχώρητα, τα οποία μας έκαμαν τόσον κακόν, όσον δεν ημπορούσαν να μας κάμουν οι πλέον μεγάλοι εχθροί μας. Αυτά διήγειραν καθ' ημών όλας τας ευρωπαϊκάς δυνάμεις, αι οποίαι δικαίως μας ενόμισαν όργανα των Ιακωβίνων της Ευρώπης.

Να μην ταυτισθούμε λοιπόν με τους καρμπονάρους, αλλά να διεκδικήσουμε την υποστήριξη των Ευρωπαίων, προβάλλοντας τον εθνικό χαρακτήρα της Επανάστασης και την προσήλωσή της στα «φυσικά δίκαια» και το Σύνταγμα, χωρίς κοινωνικές ανατροπές οι οποίες, στο κλίμα που είχε επικρατήσει στην Ευρώπη μετά το Συ-

νέδριο της Βιέννης και την Παλινόρθωση, θα την εξέθεταν ως «εξτρεμιστική». Εξού και η ανάγκη να αποκτήσει η Ελλάδα, το ταχύτερο δυνατόν, «εθνική Βουλή» και Σύνταγμα, ώστε να αποκατασταθεί η εικόνα της στο εξωτερικό ως υπηρέτη της νομιμότητας.

Κλείνοντας αυτή την ενότητα για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του Μαυροκορδάτου προτού κατέλθει στην Ελλάδα, δεν μπορεί να μη θιγεί ένας ακόμα παράγοντας που συνετέλεσε στη βαθμιαία μεταστροφή προς την Αγγλία: αναφέρομαι στην ακτινοβολία του Λονδίνου, όταν ξεσπούσε η Ελληνική Επανάσταση. Δεύτερη σε μέγεθος πόλη του κόσμου, μετά το Πεκίνο, με 1,6 εκατομμύρια κατοίκους, ήταν, χάρη στο λιμάνι του, το οικονομικό κέντρο όχι μόνο της Ευρώπης, αλλά και της υφηλίου. Όπως σημειώνει η ιστορικός Linda Colley, μια καλά οργανωμένη για την εποχή της ταχυδρομική υπηρεσία εξασφάλιζε τη διάχυση σε όλο τον τότε γνωστό κόσμο των εντύπων που, χάρη στην πρωτοποριακή χρήση ατμού από τα πιεστήρια, τυπώνονταν καθημερινά κατά χιλιάδες (Colley, 219). Έτσι εξηγείται, μεταξύ άλλων, και η κυριολεκτικά παγκόσμια διάδοση του έργου του φιλόσοφου Τζέρεμι Μπένθαμ (Jeremy Bentham), πατέρα του ωφελιμισμού, η κατοικία του οποίου στην Queen's Square Place, κοντά στο κτίριο του βρετανικού Κοινοβουλίου, είχε μετατραπεί «προ της ώρας» σε κυψέλη συνταγματικής καινοτομίας.

Γιατί, σε αντίθεση με το Παρίσι και τις άλλες ευρω-

παϊκές μεγαλουπόλεις, που είχαν υποστεί ξένη στρατιωτική κατάκτηση έπειτα από ήττες, το Λονδίνο ακτινοβολούσε και πολιτικά, με έναν ελεγχόμενο από το μετριοπαθές Στέμμα κοινοβουλευτισμό και με εναλλαγή δύο βασικών κομμάτων στην εξουσία, των Τόρις (Tories) και των Ουίγκς (Whigs).

Αντί άλλου παραδείγματος για την απήχηση που είχε εκείνη ακριβώς την εποχή το βρετανικό πολιτικό σύστημα έως τα πέρατα της υφηλίου, η Linda Colley παραθέτει απόσπασμα ομιλίας του στρατηγού Σιμόν Μπολιβάρ στην Ανγκοστούρα, μικρή πόλη της γενέτειράς του Βενεζουέλας, το 1819, με την οποία προέτρεπε τους συμπατριώτες του να υιοθετήσουν πολίτευμα κατά το βρετανικό πρότυπο: «Μήπως είναι λάθος να χρησιμοποιούμε τον όρο μοναρχία, για να περιγράψουμε ένα πολίτευμα που αναγνωρίζει τη λαϊκή κυριαρχία, τη διάκριση και την εξισορρόπηση των εξουσιών, την πολιτική ελευθερία, την ελευθερία της συνείδησης, την ελευθεροτυπία και ότι είναι μεγαλειώδες στην πολιτική; Μπορεί να υπάρξει περισσότερη ελευθερία σε οποιοδήποτε άλλο πολίτευμα; Μπορούμε να περιμένουμε περισσότερα από οποιαδήποτε άλλη κοινωνική τάξη; Σας συνιστώ λοιπόν το λαϊκό αυτό Σύνταγμα [...] ως το καταλληλότερο για οποιονδήποτε επιδιώκει την απόλαυση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και την πολιτική ευημερία που ταιριάζει με την εύθραυστη φύση μας».

Στους απολογισμούς των διακοσίων ετών από την Επανάσταση του 1821, οι επιδόσεις της νεότερης Ελλάδας στο πεδίο του πολιτεύματος και των θεσμών συστηματικά υποβαθμίζονται. Τουναντίον, υπερτονίζονται οι πελατειακές σχέσεις, οι εμφύλιες διενέξεις και οι εκτροπές μιας διαδρομής η οποία, παρ' όλη αυτά, ήταν συγκριτικά πολύ ανοδικότερη από την αντίστοιχη των γειτόνων μας και ποθιτών ακόμα ευρωπαϊκών χωρών. Σε ποιους τελικά οφείλεται ο θετικός αυτός απολογισμός; Χωρίς να παραβλέπονται οι σκοτεινές πτυχές της διαδρομής αυτής, αναδεικνύεται η ξεχωριστή συμβολή στη δημιουργία της τεσσάρων πολιτικών ηγετών της νεότερης ιστορίας: του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, του Χαρίλαου Τρικούπη, του Ελευθέριου Βενιζέλου και του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Με διαφορετικές καταβολές, ο καθένας τους μπόρεσε να υπερβεί απίστευτες δυσκολίες και να αφήσει το στίγμα του στο πολίτευμα και τη λειτουργία του. Γιατί όλοι είχαν την ευφυΐα να τοποθετούν την Ελλάδα στον διεθνή της περίγυρο και να βλέπουν πιο μακριά από την εποχή τους. Ήταν οι «αρχιτέκτονες» του πολιτεύματος.

ISBN: 978-618-03-4259-8

9 786180 342598

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 84259

metaixmio.gr

ΔΙΑΘΕΣΙΜΟ
ΚΑΙ ΣΕ

e-book